

Гудзовська Юлія – студентка 3 курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська проза ХХ століття.

Валентина Небеснюк

Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І. А.

ЛЕСЬ КУРБАС – ТИТАН МОДЕРНОГО ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

При розгляді проблем культури ХХ ст. неможливо оминати таке явище як модернізм, модерний театр. На думку сучасних дослідників, яких ми цитуватимемо, модернізм був і є головним феноменом культури ХХ століття, мав вирішальний вплив на світ. Питання про український модернізм досі залишається актуальним, дискусійним і не до кінця вивченим, тому актуальність нашої розвідки очевидна – модерне явище театру Леся Курбаса привертає увагу дедалі більше. Українська духовна еліта намагалася встановити зв'язок зі світовим культурним процесом, стати, за висловом Миколи Хвильового, «психологічною Європою». Це була здатність суспільства до світових інновацій, претензією йти в авангарді світового прогресу. **Мета** нашої статті – опис трагічної долі модернізму і модерністів, на прикладі Леся Курбаса та його театру, в тоталітарній країні [2]. Серед завдань розвідки: здійснити опис творчості драматурга, а також схарактеризувати цю визначну особистість з погляду його внеску у світову культуру як одного з найвидатніших драматургів ХХ ст. – Курбаса Олександра-Зенона Степановича.

За спогадами сучасників Леся Курбас мав філософський склад мислення і багатогранну ерудицію, був цілим театральним інститутом. Його називали мрійником, філософом, мислителем. Актриса Молодого театру і

учениця Курбаса Поліна Самійленко згадувала: «Під впливом Курбаса – ерудованого мистецтвознавця, історика, філософа – і нам хотілося «проковтнути» всі бібліотеки, музеї, картинні галереї» [1, с. 40].

Із дитинства Лесь Курбас зачитувався книгами: учителі йому радили, щоб він менше читав і більше вчився, але він на те не зважав і читав до пізньої ночі, поки товариші дозволяли йому світити світло. Захоплюючись Шекспіром і Ібсеном, він спеціально вивчав англійську і норвезьку мови, щоби мати можливість читати твори цих письменників в оригіналі. У 8-му класі гімназії разом зі своїм другом Хомою Водяним Курбас зважився написати лист Іванові Франку з проханням прочитати їх твори. У 1906 р. Іван Франко надрукував етюд Курбаса «В гарячці» в «Літературно-науковому вістнику». Пізніше, коли Лесь Курбас вчився у Віденському університеті на філософському факультеті він весь свій час віддавав мистецтву, відвідуючи театри, музеї, бібліотеки, а не університетські заняття.

Лесь Курбас знав вісім мов, але ніколи не вивчав російської. Здійснив переклади: із німецької – книги «Мистецтво вмирає» Віктора Обюртена, п'єс «Молодість» Макса Гальбе, «Войцек» Георга Бюхнера, «Горе брехуніві» Франца Грільпарцера; з польської – «Йоля» Єжи Жулавського; із французької – «Останній лист» Віктор'єна Сарду, з норвезької – вірша «Березіль» Б'єрнстєрне Б'єрнсона. Олександр Дейч, сучасник митця, згадував: «Німецькою, польською, на ідиші він спілкувався легко, вільно, з французької перекладав, англійською читав. Взагалі він був людиною культури, гуманітарієм широкого світогляду, до того ж з хистом до вивчення мов».

У 1925 році Лесеві Курбасові, після Марії Заньковецької та Всеволода Мейерхольда, було надано найвище тоді звання Народного артиста республіки. І Мейерхольд, ревнивий до конкурентів, підняв у Москві на своєму «Ревізорі» публіку, урочисто оголосивши: «На

спектакле присутствує кращий режисер Советського Союзу Лесь Курбас!» [7].

«Я зустрілась з Курбасом у 1926 році, у Харкові... переді мною був закінчений майстер, творець нового невиданого ще мною українського радянського театру «Березіль», театру, що стояв на рівному щаблі з театрами Європи, а може перевищував їх своїми постійними шуканнями, складом своїх творців, молодих, натхнених, що разом з молодими драматургами творили нове мистецтво», – так описувала на той час вже дорослого у театральному стилі Леся Курбаса його віддана шанувальниця, громадська діячка Надія Суровцева [4]. За деякими варіантами, «березіль» може означати і «квітень», та й новий театр народився майже 1 квітня. З іншого боку, назва «Березіль» нашттовхує на роздуми. Бо походить або від «березова зола» (наші предки цього місяця палили березову кору, коли не було дров), або навіть від «злий до беріз», бо в березні точили сік із цих дерев. Чи не натяк це на випробовування для молодих починань? А ці випробовування були, і нелегкі.

Цей театр вів публіку за собою, сміливо і водночас доступно ставлячи елітарні твори. Навіть якщо цензура вимагала революційних тем – Лесь Курбас ставив не грубі агітки, а класичні твори (проте ще не знані українському глядачу). Наприклад, на тему селянської війни – п'єсу Проспера Меріме «Жакерія». Лесь Курбас мав багату практику в постановці творів з народного життя, і не було проблеми показати українське село чи французьке, ХІХ століття – чи доби Середньовіччя. У 1930 році ставлять сміливу п'єсу Миколи Куліша «97» – про трагедію українського села. Центральна тема – голод. Треба знати, що Голодомор фактично почався не в 1932 році, а раніше, натомість наслідки вже були кричущі в 1932 – 33-му. Вистава була і як попередження, і як свідчення того, що бачили інші – хто хотів бачити. У Харкові знали про

трагедію голоду. Звичайно, таке не могло сподобатися владі.

Він поставив проблемні спектаклі: «Гайдамаки» за Т. Шевченком (1920), «Макбет» Вільяма Шекспіра (1924), «Диктатура» І. Микитенка (1930) та ін. Кульмінація здобутків Курбаса пов'язана з драматургом Миколою Кулішем – виставами «Мина Мазайло» (1929), «Маклена Граса» (1933) режисер розпочав свій філософський театр, а драма «Народний Малахій» (1927) стала театральним шедевром і сьогодні входить до 100 найкращих вистав театру ХХ століття.

Популяризувати Леся Курбаса було ризиковано: за це відлучали від театру, архівів, газетних сховищ, аспірантури, не допускали до захисту дисертації. Але стримати потік було важко. Олесь Гончар, будучи головою Спілки письменників України занотував у щоденнику: «Корнійчук з фальшивою посмішкою: «Послухай моєї поради, викинь Курбаса з виступу (5-й з'їзд письменників України)». – «А він, до слова, ставив на Соловках ваші п'єси». Олександр Корнійчук червоніє, з натугою жере бутерброд (розмова в буфеті). – «І його театр Соловецький, кажуть, був одним із найкращих у Європі» – «Уперше чую», – пробурчав Корнійчук...» [4].

Цікавим фактом є і те, що режисера, який створював авангардні вистави, звинувачували у тому, що він абсолютно нехтує думкою глядача, який часто не готовий до подібних театральних пошуків. Але для Леся Курбаса був дуже важливий контакт з глядачем. Він завжди засмучувався, якщо глядач виставу не сприймав. Тому за його побажанням у театрі були введені анкети, які роздавалися глядачам перед виставою, а потім ретельно вивчалися в режисерській лабораторії. Ці анкети, велика кількість яких зберігається у фондах Театрального музею, склалися з двох частин: у першій частині глядач залишав інформацію про себе, у другій – свої враження від вистави. Та і співробітники театру теж вели свої спостереження за

глядачами. Актриса Ірина Авдієва згадувала: «Ми чергували на виставах з екземпляром п'єси і фіксували реакції глядачів за такою схемою: активна увага, пасивна увага, відключення – байдужість, кашель, рух, шум, сміх, аплодисменти. Текст п'єси рябив умовними знаками. Іноді якийсь несвоєчасний смішок чи кашель приводив Леся Курбаса у відчай, і він, сидючи у глибині ложі, тер долонею лоб і зі стоном говорив: «Не те, не те...» [8].

Але це не означало закликати іти за глядачем. Михайло Верхацький стверджував, що захист поганого смаку «від імені глядачів» («глядач не зрозуміє») Лесь Курбас завжди вважав демагогією, думаючи, що у діалозі театру і глядача театр повинен бути ведучою ланкою; але без такого діалогу театр неможливий.

Гуманістична етика театру Леся Курбаса, його альтернативні духовні смисли, акценти на національних культурних пріоритетах і відкритість естетикам Заходу і Сходу стали звинуваченням митцю. В 1933 році Леся Курбаса заарештували і відправили на будівництво Біломор-Балтійського каналу, а згодом у Соловецький табір. Але навіть в ув'язненні він віддається улюбленій справі – у 1936 році в таборі Біломорсько-Балтійського каналу ставить «Інтервенцію» Лазара Славіна. З переведенням у табір суворішого режиму на Вянь-Губі – «Смерть Тарелкіна» Сухово-Кобиліна, оперету-фарсу «Адвокат Патлен». Пізніше разом із драматургом Мирославом Ірчаном, чеським композитором Урбаником репетирує сатиричну оперету-вар'єте «Сон на Вянь-Губі».

До своєї поеми «Курбас», написаної за ґратами, Іван Світличний узяв за мотто рядок з Ліни Костенко «Курбас ліг у ту промерзлу землю» [6, с. 53]. Шістдесятники знали ціну Курбасові й «Розстріляному Відродженню» – «генералам червоної Воркути, Соловків і Магадану». Іван Світличний присвоїв Лесеві Курбасові титул «гетьмана української Мельпомени» [7].

На Соловках мистець був тим же, ким був на волі – першим з перших, спраглим істини й національної держави. Микола Бажан, не лише видатний європейський поет, а й енциклопедист, вважав, що всі 20-і роки минули на мистецькій Україні «під знаком Леся Курбаса», – з його гніздов'я вилетіли не лише кращі майстри сцени, а й Микола Хвильовий, Павло Тичина, Василь Блакитний, Микола Куліш, Михайль Семенко, Євген Плужник, Євгеній Петрицький, Григорій Козицький. Його вистави ставали подіями не лише мистецтва, а й суспільного життя – через те майже кожна його постановку переглядало ЦК і ЧК, а «Народного Малахія» та «Мину Мазайла» оточували кінною міліцією.

Усвідомлюючи Курбасів авторитет, восени 1933 року його викликав до себе український диктатор Павло Постишев. «Ми справді могли б визнати вас найкращим режисером СРСР, але за однієї умови». Умовою було зректися Миколи Хвильового й Миколи Скрипника, які кілька місяців тому наклали на себе руки, й переглянути «ідеологію». «Я старий солдат сцени, мені пізно міняти погляди», – сказав Лесь Курбас. «Мені вас шкода!» – промовив Постишев. «Мені вас теж», – відповів Курбас. Павла Постишева розстріляли роком пізніше (1938р.) за Леся Курбаса (1937р.).

Лесь Курбас створив на Соловках театр-легенду – його вистави були акціями нескореного духу й спротиву. Через те й був замкнутий в ізолятор, а потім рокований на страхітну смерть. Нагадаємо тут чотири останні рядки поеми Івана Світличного:

Не захотів паяцом при королеві голому?

Дуло чорніє в душу, клацнув, мов крук, курок...

Ось вона – роль коронна. Вище, Маєстро, голову!

...Курбас ступає твердо у вічність останній крок.

Зберігся спогад його співкамерника, який запам'ятав шмат Курбасової розмови з «українським Бухаріним» Рак-Михайловським. Той сказав вельми проникливо:

– Якби Сталін пішов шляхом Леніна, доля країни була б іншою.

Курбас притулив співрозмовника до себе й сказав:

– Комунізм несумісний з природою людини, як вогонь з водою [5].

Можна стверджувати, що Лесь Курбас тричі зазнав смерті. Уперше – моральної, коли його звільнили з посади художнього керівника театру «Березіль» з формулюванням, «щоб він не збив театр з вірного шляху». Удруге – фізичної, коли його було розстріляно у Сандармосі, утретє – коли хотіли вбити пам'ять про нього. Після його смерті ще довгі роки його називали «ворогом народу» і забороняли навіть згадувати його ім'я. Але третій раз вбити його як не намагалися, але не змогли. Своїм учням Лесь Курбас часто розповідав притчу про двох каменярів. Коли у них спитали, що кожний з них робить, перший відповідав, що везе тачку з камінням, другий – що він буде Кельнський собор. Курбас завжди у своїй роботі відчував цю різницю.

Однією з улюблених фраз Курбаса була така: «Мистецтво повинно народжуватись легко. Це як політ. Подумав про щось хороше, відкрив очі, вдихнув повними грудьми – і злетів...». А за словами Андрія Макаренка Курбас неодноразово казав: «Тисячу разів доцільніше дряпатися на Говерлу і зриватися з неї, доцільніше потовктися при цьому як слід, але таки видряпатися не неї, ніж повзати на низах». Курбас як ніхто інший розумів правдивість цих слів, бо сам таких «Говерл» за своє життя здолав чимало [4].

Отже, курбасівський знаменитий театр «Березіль» (1922–1933) став розвідником у світі нової театральної мови, нової семіотики. Художній шлях Курбаса – це шлях від антропософії Рудольфа Штайнера до космізму філософа Григорія Сковороди, від експериментального політичного театру до театру філософського (і це в країні тоталітаризму і етичної стерилізації). Лесь Курбас синтезує містерію з театром новітніх інтелектуальних технологій і чуттєво-

психологічних осяянь. Його кращі вистави: «Макбет» Шекспіра, «Гайдамаки» за Шевченком, «Газ» Кайзера, «Джیمмі Гігінс» за Сінклером; вистави за п'єсами видатного українського драматурга Миколи Куліша та ін., – футуро-тексти Культури, які ніби «передбачили» пошуки Єжи Гротовського, Пітера Брука, Інгмара Бергмана, зайвий раз наголосивши на єдиних фундаментальних законах художньої самоорганізації. Отже, Лесь Курбас – фігура світового контексту, він – один з лідерів українського Розстріляного Відродження.

Література

1. Василько В.; упоряд. Лабінський М. Лесь Курбас : Спогади сучасників. Київ : Мистецтво, 1969. 120 с.
2. Макарик І. Перетворення Шекспіра : Лесь Курбас, український модернізм і радянська культурна політика 1920-х років. Ніка-Центр, 2010. 130 с.
3. Бобшко Ю. Режисер Лесь Курбас : Мистецтво, 1987. 100 с.
4. Савченко М. Голос Березолівця та його Відлуння : спогади актора театру Леся Курбаса «Березіль» та розповідь сучасного автора про діяльність акторів та режисерів провідних театрів України за період 1930-2010 років. Житомир, 2015. 115 с.
5. Революціонер театру : новаторство Леся Курбаса суперечило канонів соцреалізму. URL : <http://tyzhden.ua/History/43804>
6. Ліна Костенко. Над берегами вічної ріки. Поезії. Київ : Радянський письменник. 1997. 163 с.
7. Лесь Танюк: До 125-ліття від дня народження Леся Курбас (для спецпроекту «Сандармох. 75 років розстрілу»). URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/24494867.html>
8. Зубченко І., завідувач відділу історії Музею театрального, музичного та кіномистецтва України : Його

серце належало театру. URL :
<https://nstdu.com.ua/publication/yogo-sertse-nalezhalo-teatru/>

Небеснюк Валентина – студентка 3 курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: українська драма початку ХХ століття.

Світлана Нечай

Наук. керівник – к. філол. н., ст. викл. Зелененька І. А.

НОВЕЛА В ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО

Багато новел Юрія Яновського заслуговують уваги, адже в них описано вплив радянщини на тогочасну літературу та трагічні наслідки втручання влади. Письменник в українській літературі почав новий різновид роману – роман у новелах. Така особливість написання романів і пояснює **актуальність** теми.

Мета статті полягає в аналізі творчості Юрія Яновського на прикладі однієї з новел, які складають його роман «Вершники», і маючи на увазі окреслені вище три проблемні вузли, запропонувати на основі тілесно-міметичного («міметизм» – корелює як з традиційним літературознавчим поняттям «мімезис», так і з біологічним механізмом мімікрії, а друга частина – «тілесність» – визначається як поняття некласичної філософії та естетики), методу аналізу художніх творів власну відповідь на питання про те, що є визначальним для розуміння спадщини не тільки цього письменника, а й усіх тих митців, доля яких зумовила необхідність жити і творити у такі суперечливі часи, що поєднали у собі надію і приреченість, ентузіазм і апатію, радість буття і відчай існування.